

АРТИСТКА

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

АРТИСТКА

Драма в трьох діях

(Друге, змінене видання)

1920

Київ — Відень — Львів

Наклад Літературного Інститута

З друкарні Христофа Райсера Синів у Відні

ОСОБИ

Ольга
Остап
Батько
Михайло
Поет
Різьбар
Старий актор
Молодий актор
Акторка
Дівчина

ПЕРША ДІЯ

(Старий актор, молодий актор, акторка, між ними Ольга.)

Старий актор.

Сьогодняшній день я вважаю одним із кращих у своєму житті. Ваше щастя, панно Олю, примушує й мене почувати себе щасливим.

Молодий актор.

А для мене найбільш нещасливим буде сьогодняшній день.

Ольга.

Чому?

Молодий актор.

Я трачу надію навіки.

Старий актор.

Ти все мусиш встромити свої чотири нові, треба, чи не треба.

Ольга

(до старого актора).

Лишіть його! Він не жив би, щоб не пожартувати.

(До молодого актора.)

У вас завсігди веселий настрій.

Молодий актор.

Кажу вам на цей раз поважно. Із щирої душі… Мені дуже жалко, що вас тратимо, панно Олю. І тому вважаю себе сьогодня вельми нещасливим.

Старий актор.

Пожди ж бо, чоловіче! Я зачав свою квітисту промову до панни Олі, а він мені перебиває.
Я кажу вам, що вважаю сьогодняшній день найбільш щасливим у своєму життї, бо дивлюся на ваше щастя, панно Олю.
Ви станули на вершку своїх мрій і бажань. Будете дружиною того, хто на руках васноситиме, квітами стежку вашого життя вам встелюватиме.
Ви безмежно щасливі. І ваше щастя радістю захоплює наші душі.
Але я одно ще скажу: сьогодняшню днину мушу причислити до найбільш гірких у моєму життї.

Молодий актор.

І ви? А я думав, що тільки я! От, яка то правда на світі! Старий — і йому теж забагається! А мене лаяв.

Старий актор
(глянув із докором на молодого товариша).

Мушу дивитися, як тратимо в вас одну з найкращих своїх сил. Мушу радіти з тої нагоди.

висловлювати свою радість з того приводу. Чи не сміх це?

Ольга.

Ви ж казали, що радієте моїм щастям.

Старий актор.

Так, панно Олю! Можна одночасно радіти й сумувати. І в тому найбільша штука, щоб вміти обєднати обидва ці почування. Сумуючи, радіти, і, радіючи, — смуток почувати.

Ольга.

Ха, ха, ха! Дивіться, як мені весело! Не можу ніяк сумувати з вами!

Старий актор.

Коли б ви бачили те, що я бачу! Мушу признатися вам: я старий актор, панно Олю, але нераз стояв, як дитина, за лаштунками і дивився на вас, очі свої видивляв, коли ви грали. Ви полонювали грою серця видців, але не тільки видців. Був іще де-хто инчий, чиє серце розпливалося від вашої гри.
А сьогодня я маю висловити од ваших давніх приятелів, од театральних товаришів, заяву радости, що ви покидаєте нас, чи там… вступаєте в нове, щасливе, спокійне життя.
Я й роблю це.
Але від себе не можу здержатись, щоб не

дати волі свому серцю. Панно Олю, чи будемо ще мати щастя бачити вас коли на сцені?

Молодий актор.

І од мене, вуйку, й од мене спитайте те саме! Я, панно Олю, ані трохи не можу радіти! Я мушу плакати за вами!

Акторка.

А я не буду багато розбалакуватися. Ти знаєш, Олюню, як ми тебе дуже любили. І як нам тепер жалко, що тебе тратимо. Я плакати, плакати буду, так тебе любила.
Але то ніщо! Ти будеш щаслива і ми всі радіємо твоїм щастям. Дай тобі, боже, зазнати найбільшою щастя, яке тільки судилося жінці й матері. Ходи, нехай тебе вицілую!

(Цілуються щиро.)

От тут на спомин од старих театральників — твоїх приятелів збірна наша фотоґрафія. Щоб ніколи ти на нас не забувала!

(Ще раз цілуються.)

Кохана Олю! Яка ти мусиш бути щаслива! В погляді очей твоїх, грається твоє щастя.

Ольга.

Я дуже, дуже щаслива, не буду заперечувати.

Акторка.

Це видно з кожного твого руху, чути це з кожного твого слова.

Ольга

(бере фотографію й придивляється).

Всі є?... Так, усе товариство...

Молодий актор.

Нема всіх.

Ольга.

Невже ж?

Молодий актор.

Нема одного.

Ольга.

Кого?

Молодий актор.

Такого ж нещасливого, як я!

Ольга.

Не бачу. Кого нема?... є... є... є! Не бачу, кого б не було!

Акторка.

Режісера нема.

Старий актор.

Ну, та й велика шкода!... Не буде псувати гармонії.

Ольга.

Не знаю, що сказати... Чому ж його нема?

Акторка.

Повіриш, Олю? Розпився, хлоп, до безпамяти. Як ми фотографувалися, лежав у саду, як небіщик. Не могли його добудитися, так і залишили, пяного. Як колоду... Каже, що з горя пє.

Старий актор.

Чого то чоловік не зробить із журн! Душу чортові записав би, не то, щоб не розпився! Це ж дрібничка! Могло бути гірше!

Ольга.

Аж вірити не хочеться, щоб він міг розпитися. Так тримав себе завсігди твердо в руках!

Молодий актор.

Ви знаєте, що таке нещаслива любов? Де ви це можете зрозуміти, панно Олю?... От, я зачну від завтра теж пити. Будемо пити в-двох із ним. Або це й сьогодня упюся на смерть.

Ольга.

Хіба ж він теж нещасливо любиться?

(Усміхається).

Бо що ви нещасливі — така вже божа воля.

Молодий актор.

Казав по пяному: мені казала що не віддаватиметься ніколи. Одкинула мене! Листи не-

читані звертала. Казала: жиє, і житиме для сцени, для штуки! От, яку правду казала! Знайшла Остапа...

Ольга.

То він про мене це балакає?

(Споважніла, потім вибухає шаленим сміхом.)

Ха, ха, ха! Невже ж він не забув старих часів?

Акторка.

Він справді хотів женитися з тобою?

Ольга.

То таке давнє, як світ. Аж смішно! То було, ще колись, як тільки я в театрі появилась. Я мала чотирнадцять років. Не давав мені пройти спокійно... Як я відпрошувалася! Я ж була дитина! Для мене все життя було в одному: в театрі, сцені...

Старий актор.

Я, як сьогодня, пригадую собі давні часи.

(До себе.)

Вистоювала за лаштунками і грала кожну ролю, у всякій драмі, яку б не виставляли. А треба кого заступити, була трохи не в кожній ролі все готова. Ми з подиву не могли вийти.

Ольга

(спершу до себе, немов нагадує собі, потім до товариства).

Він плів мені усяку всячину. Та я не чула того. Не слухала. А як зачав листи писати, я не читала! Нечитані йому звертала. Але, щоб він тепер мав аж розпитися із горя, не віриться мені.

Молодий актор.

Навіть в театр не приходить... відколи панна Оля виїхала.

Ольга.

Бідний! Чогось мені жаль його.

Акторка.

Пусте! Не варт він кращої долі.
Як же ж тут гарно в тебе!

Ольга.

Будемо якось жити. Вдовольнимося малим. Коли б життя нам поплило щасливо!...

Акторка.

Про те не сумнівається ніхто.

Старий актор.

Ах, як ми забалакалися! А в Олі немає ні хвилинки вільної. Буде лагодитись до він-

чання. Ходім. Нас дожидаються. Приїхав ввесь наш хор. Таких вам „Многих літ“ гукнемо, як це нікому не співали!

Молодий актор.

А я співатиму, як на своєму похороні.

Акторка.

Який неделікатний! Ходім, ходім, не заваджаймо!

(Прощаються, акторка цілується з Олею.)

Старий актор.

Дозволь, поцілувати тебе. Моя ти сценічна дитино!

(Цілує її в чоло й держить хвилину в обіймах.)

Маю враження, що трачу тебе на віки!
Я дуже любив тебе, Олю. Маю велику пошану для тебе.

Ольга

(наставляє йому мимоволі ще раз чоло).

Старий актор.

Е... Мені устонька треба наставити, не чоло.

(Цілує її в уста.)

Молодий актор.

А зо мною як попрощаєтеся?

Ольга

(сміється).

Ви мені стільки чемностей набалакали сьогодня, що поцілую вас по-щирости.

(Кидається йому в обійми й цілує його в уста. Отямлюється.)

...Як ніколи на сцені...

(Сміється весело.)

Молодий актор

(споважнів, хвилину мовчить, потім сумно).

Як ніколи на сцені, як ніколи на сцені... Правда... Як ніколи на сцені...

(Прощаються ще раз і виходять.)

Ольга

(йде з ними до дверей... Вертає, придивляється до фотоґрафії, задумується).

Щаслива молодість моя!

Остап

(входить. Кладе маленький пакетик на кріслі).

Я вже тут, Олюнечко.

Ольга.

Ах! Ти вже вернув? Як добре, що ти вже тут. Уже все зорудував?

Остап.

Усе, моя любочко, моє кохання! Що то у тебе в руці?

Ольга.

Памятка. Фотоґрафія артистів. Були в мене з привітом. Залишили на спомин оцю фотоґрафію. Хор артистів співатиме при вінчанні.

Остап.

Добрі люди. Як я їх полюбив! Деяких міг би навіть приятелями назвати...

(По хвилі, розглядаючися по хаті.)

Не було листоноса?

Ольга.

Був.

Остап.

Приніс лист? Чому ж не даєш мені? Де ж він?

Ольга.

Лист? Ні! Нема ніякого листу! Є тільки телеґрами.

Остап.

Від кого? Читала? Де ж вони?

Ольга

(дає йому телеґрами).

Від ріжних знайомих.

Остап
(перебігає очима скілька телеґрам).

Більш нема нічого?

Ольга.

Ні. Чого ж ти так непевно питаєшся?

Остап.

Так...

Ольга.

Ти вже все залагодив? Сказав, що аж коло сьомої приїдемо?

Остап.

Не сподівалися раніще... Аж лекше мені. Олю... Олюню...

Ольга
(хилиться на його груди).

Що?

Остап.

Олюню, щаслива?

Ольга.

Щаслива. Дуже щаслива!

Остап.

Кохання моє! Моє ти щастя, мої пестощі, мої роскоші, світе мій!

Ольга.

Такий щасливий?

Остап.

Дуже... А ти?...

Ольга.

Питаєшся іще?...

(Мовчанка.)

Остап.

Прийшов хтось... Ти чула?

Ольга.

Тобі здавалося. Ти не менш розсіяний сьогодня, ніж я.

Остап.

Ти теж розсіяна?

Ольга.

Дуже розсіяна. Така упоєна, вчарована. Чим ти вчарував мене, чим упоїв, коханий?
Чи любощами-коханням.

Остап.

Коханням...

Ольга.

Чи пестощами-словами?

Остап.

Словами...

Ольга.

Чарівними надіями?

Остап.

Чарівними надіями! Серцем, душею своєю!

(Мовчанка.)

Ольга.

Тільки оченька твої сумні...

Остап.

Од щастя!

Ольга.

Чого ж руки твої тремтять?

Остап.

Зворушений такий.

Ольга.

Зворушений, Остап мій? Зворушений, дуже?

Остап.

Дуже!

Ольга.

Чому ж не дивишся мені в очі?

Остап.

Прийшов хтось! Я чув чиїсь кроки...

Ольга.

Може хто знайомий. Не дбаю про нікого вже тепер. Нехай приходять. Нехай дивляться на моє щастя...

(Мовчанка, слухають обоє.)

Ольга.

Нема нікого! Тобі причулося. Кого ти дожидаєшся?

Остап.

Нікого! Але маю таке вражіння, що хтось прийде. Якесь перечуття.

Ольга.

Який ти сильно зденервований...

Остап.

Зо мною того ніколи не бувало! А сьогодня... О! Я знов певний того, що хтось прийшов.

(Хтось стукає в двері.)

Остап
(майже кричить).

О! Бачиш?... Прошу!

(Біжить до дверей.)

Ольга
(сама теж хвилюється).

Остапе! Що тобі?

(Входять: Поет і Різьбар.)

Остап
(відітхнув лекше).

Ах, це ви? А я думав...

Поет.

Прийшли, тільки не до тебе! Ти нам зовсім нецікавий. Прийшли до твоєї дружини. До вас, панно Олю, з поклоном і прощанням.

Ольга.

До мене? З прощанням? Куди ж ви їдете, панове?

Поет.

Не ми їдемо! В тому увесь траґізм. У тому міститься ввесь наш біль. Ви їдете, пані.

Ольга.

Я їду? Вас хтось недобре поінформував. Я нікуди не збіраюся їхати.

Поет.

Ви їдете! Їдете, й самі не знаєте того, що їдете! Їдете — і не знаєте, куди! Ви виїздите, панно Олю, з нашого гарного, величнього світу, лишаєте наше царство мрій і йдете на низини людського горя.

Ольга

(наслідує патос його мови).

Які ви гарні, поете, з своєю позою, із своїм буйним потоком хрустальних слів.

(Щиро.)

Але я не йду ні на які низини...

Поет.

Пані! Про це питання ви не можете мати здорової думки! Ви засліплені! Ви сходите з наших висот, йдете на шлях буденної прозаїчної праці кидаєтесь в обійми тісного родинного життя.

Ми, артисти, тратимо вас, вас — наші гордощі, навіки. І тому приходимо попрощати вас і запросити на спільний наш, останній артистичний пир, на якому хотіли б мати приємність бачити вас, поки ще кайдани родинного життя скують вашу поетичну душу.

Ольга

(наївно).

Ви і в житті поет, не тільки у книжках! Але я боюся, що в ваших словах багато пересади.

Поет.

Ні, пані! Помиляєтесь! Я не сказав вам усього, що треба вам було сказати. Оцей наш ворог уста мені заціплює. Ех, як би тут мені не Остап, не так звеличував би я вас, пані!

Ольга.

Ані я не така поетична душа, як ви це змалювали своїми гарними словами, ані я не падаю на низини, як це ви хочете бачити своїм віщим духом.

Буденна історія, панове, яких чимало! Яка судилася усякій жінці. Приходить хвиля, коли треба приняти на себе обовязки, призначені судьбою, й я клонюся перед своїм призначенням.

Поет.

І ми любимо поклонюватися перед почуттям обовязку. Але тут не можемо, не сміємо так з легкої руки приймати це до відома. Завелика для людства втрата є той уроєний ваш обовязок...

Ольга.

Аж так?...

Остап.

Я починаю почувати себе злочинцем...

Поет.

Го! го! Не бійся ти! Ми знаємо таких злочинців! Щасливий переможець! Не по заслугам! Звичайно! Не по заслугам!
Але ми, поетичне браття, — ми переможені. Ми тратимо із свого кола перлину.

Ольга.

Чи я вас добре розумію? Відколи я в вашому гурті, панове?

Поет.

Відколи? Відтоді, як істнує наш гурт. Ви не тільки є в нашому гурті, ви осередня

вісь, що довкола неї крутиться наше життя. Ви наше сонце, пані!

Ольга.

Які дивні речі чую!

Різьбар.

Повірте, панно Олю, що він замало сказав! Пів року вже ходить з ідеєю драми, вже зачав її навіть писати, й в-одно не може налюбуватися, як то ви відтворюватимете постать його геройки.

Поет.

Неправда!
Відколи дізнався, що панна Ольга покидає театр, залишив писати... На ваше сумління, пані, впаде відповідальність, що наше драматичне письменство не матиме того вкладу, який я міг був дати, вас бачучи перед очима!

Ольга.

Пишіть, пане, далі свою драму. Для вас усе зроблю... Не ломіть пера! Я зможу вилетіти на хвилю із свого родинного гнізда, щоби піддержати в вас поетичну творчість! Як тільки це потрібне, щоб ваша драма побачила світ божого дня.

Поет.

Світ ночи, електричне світло ночи...

Ольга.

Бачите, як при вас легко набратися поетичного вислову! А ви, замісць, щоб піддержувати настрій, стягаєте мене з котурнів на низини прози.
Я боюся, пане, провинитись перед вашою Музою!
Коли я маю стати причиною спинення розвитку вашої поетичної творчости, даю вам слово, що гратиму у вашій драмі усяку ролю, яку мені призначите.

Поет.

Панно Олю! Невже ж?... Ні... А Остап що скаже?

Ольга.

Остап? Правда, згодишся, Остапе?

Остап.

Побачимо! Ще маємо час! Драма ще не написана.

Різьбар

(хоче промовляти. Не приходить до слова).

Поет.

Бачите? Ви не знаєте Остапа! Він би вас пустив од себе? Він боятиметься, щоб ви не нагадали собі давнього, не затужили за минулим! Шкода вас, пані! Прощайтеся

з райськими снами своїх днів молодечих. Із світом вашим, де ви були зорею, що тисячі очей до себе притягала! Де сонцем ви були, що нагрівало серденць міліони, що в нас, поетів, вітхнення родило, нове життя показувало нам, на нові пориви нас підіймало. Несвідомі ви того, чим ви були для нас усіх! І товпа теж не уявляє собі навіть, що вона тратить. Товпа радітиме, що її велика артистка заживе спокійним філістерським життям. Але ми, поети, артисти, — як ми болюче відчуваємо цю втрату. І те нас не зворушує, що забірає вас Остап, солідна людина, колись у будучому, може, меценат артистичної циганерії.

Остап.

Немає в мене аспірацій на мецената. Такий собі звичайний філістер.

Поет.

Тим гірш для нас! Філістер! Філістер! Дружина філістра! Ах, яке противне!

Різьбар.

Дай же но ти, поете, мені прийти раз до слова!

(Подає Олі статую завинену в шовк.)

Дозволите, пані, зложити вам з поклоном на спомин ваших гарних молодечих літ оцю дрібничку…

Ольга.

Що? Це для мене? Ах, яке гарне! Я не зможу висловити вам своєї вдяки. Яка чудова статуя!
Остапку, подивися, яка краса!

Остап.

Прегарна! Твоя праця?

Різьбар.

Це мій останній твір.

Ольга.

Ви зробили мені дуже велику приємність. Дуже щиро вам дякую!

Різьбар.

Найбільша подяка, коли візьмете цю мою думку.
Ви знаєте, коли я творив її?...
Ночами пізніми, коли вертав з театру, де ви вливали міць у мою душу, я брався за роботу.

Ольга
(приглядається ближче).

Ти бачиш, Остапе, хто це?...

Остап
(придивляється).

Ольга.

Ах, та як це моя постать...
Що ви зо мною зробили?

Різьбар.

Це моя душа.

Ольга

(стискає йому мовчки руку).

Поет.

Не поет же він? Не вміє продати! Ти не міг лишити собі того на вечір!... Знайти там догідну хвилину, зробити відповідний жест...

Різьбар.

Душі не продається! На базар душі своєї ніколи не виставляю!

Ольга.

Я приймаю це, як дар поетичної душі!
Ще раз дуже вам дякую!

Поет.

Ідея! Прийшла мені до голови ідея!
Оця різьба, цей символ поезії, ця Муза, — це грізне memento для вас, пані! Мені вбачається, що ви до тої хвилини щасливі будете, доки ця статуя ціни для вас не стратить. Нехай вона нагадує вам ваше минуле, нехай піддержує в вас духа поезії, нехай стоїть

вам перед очима, немов приказ рішучий, що ви ще мусите вернутися у наш світ!

(До Остапа.)

Хмариш чоло, Остапе? Це тобі не поможе! Ти взяв в полон на хвилину те, що всім нам дороге. Але нема тюрми такої, щоб поетичний дух навіки в ній вязнився! Нема таких кайдан, щоб ними трівко духа закувати! Він порве всі окови, всі кріпости, всі мури тюрем він розсадить! І вилетить! Вилетить! Ніщо його не спинить!
Оцей символ поезії вязатиме вас, пані, із нашим світом!

Остап.

Я справді зачинаю боятися тої дивної постаті.

Поет.

Вже тепер боїшся? Чекай, я тобі ще не те скажу: Ти вважай, — ще більш ти, ніж пані, — щоб статуя оця не знищилась. Я заклинаю в неї духа твоєї дружини — ту нашу поетичну душу. Коли б розсипалась ця статуя — завмре душа, що втілюється в цей мент у цю постать.

(Очі всіх звертаються на статую, яка стоїть неподвижно на столі.)

Ольга.

Я починаю теж боятися її. А ну ж нехай вона зібється. Мене візьме роспука!

Остап.

Смішне, Олю. Поетичні жарти. Ти ж бачиш, що він жартує.

Поет.

Я не жартую. Сказав, що побачив очима душі. Для мене ця статуя — символ духового життя панни Ольги. Я не поважився б доторкуватись до неї, щоб не довести до нещастя… Бачиш? Це ж панна Ольга! А в ній поетична її душа!

Різьбар.

Але ж ти набалакав. Я не з такою думкою творив цю статую. Не слухайте, пані! Вона повстала у тиші моїх почувань.

(До поета.)

Що ти набалакав! Який ти крикливий!

Поет.

Га, га, га! Поетична душа! Бачите, що таке: поетична душа? Вітерець повіє, потрясе статую, розсипле її в порох, а з нею завмірає поетична душа! Га, га, га!
Остап поведе свою дружину до вівтаря, а поетична її душа причаїться в оцій різьбі та кріваві сльози проливатиме за минулим!
І ніхто того не бачитиме, ніхто не почує глибоких стогонів її…

Різьбар.

Не вірте, пані. Я не на це приніс вам із поклоном свою працю, щоб вона вас мала тривожити!

Поет.

Не вірте!... Га, га, га! Побачите!...

Ольга.

Я справді боюся вже цього вашого твору.

Поет.

Нічого! Чим більш дорожитимете ним, тим довше оставатись будете душею із нами! Ходім, артисте. Нашому ділові кінець! До побачення, панство, ввечері. Просто з церкви — до нашого гуртка...

(Прощаються й виходять.)

Остап.

Набалакав, наплів, що не дай, боже.

(Оглядають обоє статую.)

Гарна. Дуже гарна.

(Мовчанка.)

Але справді треба добре вважати на неї. Шкода, як би збилася...

Ольга.

Боїшся її? Може було не приймати? Коли б ми мали стати невольниками цього дарунку, краще було б його не брати.

Остап.

Годі було не прийняти. Але той поет наплів. Я такий схвильований, а він щель більш мене розстроїв.

Ольга.

То повернім йому назад.

Остап.

Годі. Тільки треба вважати. Де б її примістити?

Ольга.

Лишім на столі. Тепер нема часу. Щось придумаємо.

(Ще раз приглядаються до неї.)

Остап
(звертає голову до дверей).

Чи це хто їде?

Ольга.

Може. Я вже сама не вірю своїм ухам.

(Мовчанка. Слухають обоє.)

Ні. Тобі знову причулося.

Остап.

З дому не було листу?

Ольга.

Ти не дістав?

Остап.

Забув. Дістав картку.

Ольга.

Що ж? Мамі лекше? Приїдуть?

Остап.

Дуже слабі. Не можуть приїхати.

Ольга.

Бідний, Остап мій! Стрівожився. Не журися дуже, любий. І ніхто з рідні не приїде? Ані батько, ані сестри? Як жалко, що нікого з рідні не буде на нашому вінчанні. Як я хотіла б уже пізнати твою родину.
Чому ми не поїхали до них? Ти був би спокійніщий. А так трівожишся над міру.

Остап.

Не трівожуся. Коли з тобою — не трівожуся. Все забуваю біля тебе. Про світ ввесь забуваю.

Ольга.

А мовиш так якось непевно.

Остап.

Олюнечко! Я не освоївся ще із своїм щастям. Не спамятався ще, годі мені повірити, що ти приїхала вже в мою хату, й не маєш вийти звідси ніколи!

Ольга.

Бідний мій. Стільки настраждався! Але тепер уже скінчилися всі наші страждания. Правда, Остапе?...

Остап

(дивиться в вікно).

Бачиш, Олюнечко, як те листя з горіха сиплеться хмарою? Не пригадує воно тобі нічого?

Ольга

(хитає головою).

Остап.

Тямиш торічню осінь?

Ольга.

Не згадуй, Остапе, це вже давно минулося. Не вернеться ніколи, як і не вернуться ніколи страждання наші.

Остап.

Ті два страшні дні, коли ми мали розійтися...

Ольга.

Яка я нещаслива була тоді. Як мені серце здавило, коли ти поїхав. Я бігти хотіла за тобою, їхати, вмовляти. Як я тоді страждала! О, каралася я тоді дуже! Більш, ніж ти міг сподіватися!

Остап.

Я бачив твої терпіння. І я їх розумів.

Ольга.

Тоді ще був час. Ми могли розійтися. Я боялася, що щастя не дам тобі, що колись ти жалуватимешся на мене, виректися схочеш, але буде запізно. Тому сказала собі: годі далі. Краще розійдімся!

Остап.

І мучила мене так безжалісно...

Ольга.

Мучила, бо хотіла, щоб ти відвернувся од мене.

Остап.

Казала, що серця у тебе нема, що не любила мене, як не любила ніколи нікого! Що ти взагалі не вмієш любити.

Ольга.

І це була в ту мить правда. Як за ту правду я потім каралася. Як я каралася за твої страждання!
Ти пішов, а я лежала на землі в куряві, головою об поміст била, волосся собі рвала!
О, ти не знаєш, що я пережила тоді!
А той перший день після того, той другий,

доки не прийшла почта. Непевність, чи буде лист... А як прийшов... Як я його прочитала... від Остапа свого солодкого... який сердечний... Як не розплачуся, як не впаду безсила на поміст! Ох, коли б ти міг бачити мене тоді!...

Остап.

А як я приїхав, не виявила себе.

Ольга.

Багато не виявляла. І до цього була би не призналася ніколи. Сьогодня — сьогодня вже можна. Сьогодня я вже твоя, уся твоя.

Остап.

Не будеш уже страждати. Ніколи не будеш страждати.

Ольга.

Не буду?

Остап.

Не будеш. Заживемо щасливо, спокійно, у роскошах... У таких роскошах, про які в мріях не мріли, у снах не снили.
Я сотворю тобі рай, якого ніхто не зазнав на світі. Життя минатиме тобі, як сон чарівний... Ти будеш безмежно щаслива.

Ольга.

Буду?

Остап.

Будеш...

Ольга.

А може ні?

Остап.

Будеш щаслива, кохання моє, життя моє. Не віриш?

Ольга.

Не вірю. Не хочу повірити... Не знаю, чому так тяжко повірити мені у своє щастя. Ніколи не була його певна.
Я падала тобі в обійми, упоєна твоїми шепотами, вчарована твоїми любощами, падала, упоєна до нестями — і не вірила ніколи в своє щастя...
Це були для мене хвилини забуття, опяніння хвилини, що тільки проминали, і що могли не вернутися ніколи. Та мені й цього досить було. Я не хотіла більше. Мені так добре було, так безмежно добре.
Вже те, що з тобою переживала я ті хвилини, було для мене вершком щастя. Потім ти міг кинути мене, стоптати-висміяти — байдуже це мені було... Для щастя крадених хвилин я принесла б усе в жертву...
Остапе, ти знаєш, я й сьогодня не вірю, що зачинаються дні правдивого мого щастя! Нічим не заколоченого!
А ти віриш?

Остап.

Вірю, Олю, вірю. Хоч хвилями такі дивні почування в моїй душі… чогось такий непевний, неспокійний…

Ольга.

Непевний? Неспокійний?

Остап.

Не так, не так! То важко зрозуміти. Мене усе придавлює. Я не отямився ще. Але добре буде, добре. Ну, йди, йди, готовся. Немає вже часу багато.

Ольга.

Іду. Й ти квапся теж.

(Виходить. Остап стоїть хвилину задуманий. Виймає картку. Читає її і знов задумується.)

Остап

(кидається нервово).

Чи мені здавалося? Ні, це таки справді хтось зашолопав по дверах.

(Отрясається.)

Ні. Причулося мені знов.

(Хтось стукає.)

Хто там?

(Біжить, наляканий, до дверей.)

Прошу.

(Двері одчиняються. Входить батько Остапа.)

Остап.

Тато?... Що сталося?

Батько.

Ти ще питаєшся?

Остап.

Я не розумію вас. Ваші листи ввели мене у вир вічної трівоги. І то, як раз, у такій хвилині мого життя...

Батько.

Я прийшов іще раз просити тебе, щоб ти вибив собі дурниці з голови! Вернися, сину, до хати.

Остап.

Тату...

Батько.

Вернися. Роби свою роботу, не забивай собі голови пустими речами. Буде ще досить часу на все.

Остап.

Ви з цим приходите до мене? Я ждав вас увесь день. Але я ждав від вас иншої бесіди.
Ви ж знаєте, що цього я не можу зробити.

Батько.

Чого ти так квапишся? Як я женився, я мав тридцять років, а ти ще двадцяти пяти

не маєш! А я ще заскоро оженився. Може не був би дожив того, що мусів дожити сьогодня.

Остап.

Тату...

Батько.

Не надіявся я такого, ні! Защо така кара на мене?
Як я був у твоїх роках, й мені такі дурниці до голови приходили. І я женихався. Але мій батько швидко мене отверезив. Остапе, сину, заверни з дороги!

Остап.

Не можу.

Батько.

Не хочеш зглянутися на мою старість. Ой, загониш ти мене в могилу із своїм гонивітром.

Остап.

Велику кривду робите й мені, і тій особі, що я ціню її, яку люблю. Яку я обожаю. Не знаєте її, і судите.

Батько.

Не знаю і не хочу знати. Вже вона собі добра! Зловила дурня, що заступається за неї. Хіба ж вона зближалася до тебе, щоб віддаватися? Певно, що ні! Але що ж: бачить — дурний! Чому ж не спробувати?

Остап.

Тату, не силуйте мене слухати такі образи. Кажу вам одно: як би ви пізнали її, як би ви побачили, яка це людина… Нераз дивлюся на неї і образ моєї мами стає мені перед очима.

Батько.

Не важся порівнювати її до своєї матері. Чуєш не важся більше!

Остап.

Вже більш не скажу. Але й не дозволю вам ображати себе і тої, що така дорога моєму серцю. Я присягався їй і присяги своєї не зламаю.

Батько.

Присягався? Кому?

Остап.

Своїй Олі присягав. І буду боронити її чести й своєї.

Батько.

Вона має честь? Вона знає, що значить чесно жити?

Остап.

Тату… Я одно прохав вас: поблагословіть нас. І тепер вас прохаю. Дуже прохаю. Тільки не лихословте!

Батько.

Я мав би вас благословити?... Я можу проклясти тебе! Я проклену тебе навіки, коли не полишиш її.

Остап

(кидаючися до колін батька).

Тату! Простіть, відкличте, не проклинайте нас! Не вбивайте мене.

(З роспукою.)

Або вбийте мене, тільки її не топчіть! Не лихословте!

Ви жадаєте від мене, щоб я спідлив себе і вас? Вашу сиву голову, щоби знеславив? Щоби стягнув на свою голову ймення обдудника, яке й на вас упаде. Тату, ви не бачите того, що вчинок мій був би негідний! Я мерзився б сам собою. Як би я зробив це, я вишукав би собі суху гиляку.

Батько

(понуро).

Було б краще. Я сказав би собі: „Немає в мене сина — скінчилося!“

(По хвилі звертається до Остапа з благанням.)

Сину, я прийшов рятувати тебе. Дивися на нас, як ми жили щасливо! Знаєш, чому? Бо твоя мати не була із світу, не знала життя. Я вчив її жити. Я був її учителем. Я ска-

зав: біле й вона повірила. А нехай скажу: чорне — вона повірить. І нам було добре. Її сліпа віра в мої слова, у мої вчинки, сліпе привязання до мене — ось, де секрет нашого щастя.

Остап.

Я не шукав такого щастя. Не бажаю такого життя. Така жінка мусіла б опротивіти мені. Я хочу людини з життям, із своїми думками, з поглядами своїми.

Батько.

Як ти свою маму осуджуєш! Ти шукаєш рафінованої кокоти?

Остап.

Чого ви насміхаєтеся з нас? Чого ви стаєте між нас, як раз, у хвилі, коли ми маємо йти до вівтаря? Адже ж ця хвиля повинна записатися на все життя у нашій памяти золотими буквами.

Батько.

Крівавими запишеться.

Остап.

Таку нам стелите дорогу!

Батько.

Сам собі її стелиш. По трупі матері.

Остап.

Мама зрозуміла мене, благословила. Але ви...

Батько.

Мій обовязок — берегти тебе. Я відповідаю за тебе — перед богом.

Остап.

Я не дитина. Не заслонюйтеся своїм батьківським обовязком. Ви сповнили його до краю.

Батько.

Розуміється, що сповнив. Вивів тебе в люди. За те ти тепер віддячуєшся: знеславлюєш мою сиву голову.

Остап.

Це ще питання, чи є за що вам бути вдячним? Чи може за життя? Доволі б глянути у мою душу, побачите, яке воно солодке!
За те, що ви старалися на мене і вивели мене у люди?... Які ви наївні! Що доброго ви цим мені зробили? Дали мені спромогу вчитися, пізнати шлях до правди, щоб потім самі ту правду ізтоптали? Щоб відобрали у мене віру в життя, в людей, у все, що доброго ще може бути...
Зрештою, коли думаєте, що життя таке мені солодке, то дуже помиляєтеся... коли думаєте,

що за сьогодняшню вашу опіку можу вам бути вдячний, ще більше помиляєтеся.
Я вдячний вам — але, знаєте, защо? За те, що ви розкрили мені очі, за те, що навчили мене не сподіватися ні від кого людяности, серця, прихильности. Врешті за те, що ви поставили мене сильно, сильно на ноги!
Тепер нехай усе звалиться на мене, я стою твердо, непохитно! Не дам себе зломити!

Батько.

Шкода було моєї праці. Шкода моїх слів до тебе.

Остап.

Можете виймити револьвер і загрозити мені ним, я наставлю вам свої груди. Мірте, але добре! Зробіть мені цю ласку, нехай буде менче одної нещасної людини на світі.
Тату, тату... Защо це? Защо? Чи знаєте, що ви зробили зо мною? Чи знаєте, якої страшної отрути ви напустили у мою кров? Я рішився бути спокійний. І досі тримаюся. Але скільки мені пішло здоровля!
Та вічна непевність, те дожидання чогось — чого — не знаю. Я хвилини не мав спокійної. Я не міг віддатися роскоші, як слід, не міг потонути у ній усією душею.
Ви ж, тату, людина! Ви ж знаєте, що коли хто любить і може мріти про злуку з коханою людиною, повинен бути щасливий, повинен

упоюватися. А я... я ані на хвилинку не упоївся! О, ви мистець! Ви знали, що робите! Ви знали, на якій мені струні заграти. Знали мою слабість, мою любов до матері.
І коли моя кохана пригорталася до мене, образ матері ставав проміж нас. Коли вона нестощами шепотіла, мені вчувалися слова-стогони матері. І я пригортався, цілував, шепотів її в уха такі палкі слова любови... А все на те, щоб здавити у собі той неспокій, ту непевність.
О, ви мистець, тату! Ви добре знали, що робите!

Батько.

Сину, бачиш, як ти страждаєш уже тепер, коли ще розійтися можете і життя врятувати мамі. А що ж, як запізно вже буде? Що ж, як мати закриє вже очі — і тінь матері стане між вами?
Тебе заїсть твоє сумління. Ти рад би тоді втікти на край світу, щоби не чути його докорів. Рад би втікти од людей, од усього, що пригадуватиме тобі твою матір. Од неї ти хотів би утікти, од тої, котру, кажеш, так шалено любиш сьогодня. Але тоді вже запізно буде. Запізно, сину...
Вернися... коханий, вернися.

Остап.

Не можу.

Батько.

Вернися... благаю...

Остап.

Рішучо не можу.

Батько.

Ще час. Вернися!

Остап.

Ні, тату.

Батько.

На матір твою заклинаю тебе, на кров одну, що пливе в жилах наших, на звязки родинні — вернися, поки ще час. Ти не знаєш, що робиш! Ти життя ломиш нам і собі! А вже нехай не нам! Нехай ми не обходимо тебе! На себе бодай вважай! Себе пожалуй! Запропащуєш себе. Віддаєш себе якомусь вітрогонові на те, щоб погрався тобою, а потім звіявся і полетів світами...

Остап.

Ні, тату. Я вам скажу останнє слово. Скажу вам, що честь моя свята. Нечесний я не буду. Вона повірила моїм словам. Я людина... Честь, тату, честь... На честь я клявся, чести не споневажу.

Батько.

Перед богом не присяг її іще... Можеш вернутися.

Остап.

Перед богом!... Ви думаєте, що честь можна болотом обкидати, ногами стоптати? Ні, тату. Немає речі святіщої за честь! Перед богом не присягав? У мене тільки честь свята і берегти її буду до краю. Вона одна пережив людину. Імя добре, чисте, неспоганене імя. Я честю клявся, батьку. Честю — не богом!

Батько.

Фільософ ти, мій синочку. Що ж робити? Куди нам, батькам, до синів рівнятися! Ми не знаємо вищої фільософії. Знаємо тільки бога, знаємо свою судьбу. Знаємо ще й те, що судьбу нашу, нашу смерть, можуть добрі дітоньки прискорити.
Але правда: немає бога, немає позасмертного життя. Я забуваю. Я думав, що душа твоєї матері полетить перед престол всевишнього і буде там молити пробачення для сина за страждання матері.

Остап.

Як ви мене мучите!

Батько.

Так?... Але ж ти казав, що немає нічого, тільки честь є одна. Ото ж і страждання немає. Що ж, бачиш, це нові речі для мене.

що ти їх тут проголошував. Треба добре вбити собі їх у память.
Твоя мати може попрощатися за скілька днів із нами, і сліду з неї не стане. Не можна забувати й того, чого дізнаєшся від фільософа. А як же.
Прощай...
А не забувай на нас ніколи. Ані на мене, ані на свою маму... З якою, може, вже не побачишся ніколи.

(Виходить.)

Остап

(дивиться за ним. Раптом кидається до дверей).

Тату! Тату!...

(Вибігає за батьком.)

(Хвилину нема нікого в кімнаті. Входить Ольга, за нею приятель Остапа, Михайло.)

Ольга.

Прошу... Остапе... Що? Нема його? Але ж я його тут оставила. Хтось був у нього. Я не хотіла перебивати. Куди ж він дівся? Пора нам уже їхати.

Михайло.

Давно вже пора. А може ще й не пора.

Ольга.

Як це розуміти?

Михайло.

Боюся, пані, щоб ви не зрозуміли мене недобре.

Ольга.

Ви якийсь загадковий.

Михайло.

Мені дуже жалко вас, пані.

Ольга.

Мене?

Михайло.

Вас.

Ольга.

Чого?

Михайло.

Що ви так без застереження вяжете собі світ з Остапом.

Ольга.

І це ви кажете? Приятель його?

Михайло.

Як раз тому, що я його приятель! Я знаю його дуже добре. Вельми трівожуся за ваше щастя.

Ольга.

Ви чимраз більш мене непокоїте. Пане Михайле, що значать ваші слова? Ви хіба свідомі того, що за хвилину ми звяжемося

навіки і ви маєте бути свідком нашої присяги?

Михайло.

Я всього свідомий, пані, і тому дуже боюся, щоб ви не помилилися обоє. Ваш Остап великий еґоїст. Він жиє сам для себе і життя привик кидати собі під ноги. Не любить уступати. Чи зможете ви, пані, запанувати над ним? Він, хоч молодий, вже багато пережив. Чи зможе він для вас зректися привичок своїх? Я дуже журюся вашим життям. Ще час, пані! Відложіть.

Ольга.

Що ви кажете, пане Михайле?

Михайло.

І за вас я боюся. Ви дотепер буяли в иншому, свому світі. Тепер маєте покинути цей світ і замкнутися в чотирьох стінах домашнього огнища. Добре, як те огнище огріє вас — ви зможете забути лекше свою втрату. А як забракне того полумя, що огріло б вам ваш новий світ, що провідною звіздою світило б вам у ньому? Як ваш Остап захопиться питаннями дня, як досі захоплювався кожним найдрібніщим питанням — і в погоні за ними затратить вас зперед очей? Що, як ви одного дня поба-

чите, що немає в вас дружини, немає приятеля, немає вашого Остапа?

Ольга

(стрівожилася).

Ви справді думаєте, що я могла б стратити його?

Михайло.

Я знаю Остапа, і боюся, щоб ви не скривдили одно одного.

Ольга.

Я мала б його скривдити?

Михайло.

Як вам його в одну мить не стане — можуть прокинутися в вашій душі спомини вашої весни — і, бог зна, хто буде тоді сильніщий: чи той, чужий вам, Остап, чи туга вашої душі...

Ольга.

Остап міг би мені стати чужий?

Михайло.

Ох, коли б я помилявся! Як дуже я хотів би помилятися. Але я вважав за свій обовязок поставити вам перед очі оці питання. Я з Остапом теж про це балакав.

Ольга.

А він?...

Михайло.

Вилаяв мене.

Ольга.

Добре вам так. Уже й за мене маєте.

Михайло.

Я йому не дивуюся. Знаю його не від учора. Тепер ви опанували його душу і понад вас нема для нього нічого. Боюся, щоб колись обоє ви не прокинулися з чарівного сну.

Ольга.

Мене одно жде, як проснуся. Ото ж страху не маю.

Михайло.

Не гнівайтеся, пані, на мене. Ваш Остап добра людина. Але ви обоє такі засліплені, що треба вам розкривати очі.

Ольга

(кисло).

Дякую.

Михайло.

Тим більш вірю, що будете щасливі.

Ольга

(трохи приємніще).

Ще раз дякую.

Михайло

(підходить до статуї на столі.)

Що це у вас таке гарне?

Ольга

(стрівожена).

Вважайте, пане Михайле, вважайте, щоб не збили.

Михайло.

Хіба ж воно так легко зібється?

Ольга.

Не знаю. Але боюся, що, як би збилася ця статуя, я сама перестала би жити.

Михайло.

Я не тримав би такої дурниці в хаті, коли б вона виливала мені так погано на нерви. Дайте до музею. Буде вам лекше.

Ольга.

До музею? Свою душу? За скоро ще...

Михайло.

Оцю погану статую.

Ольга.

Ви мене не зрозумієте. Я не смію ніколи розлучитися з нею. Доки вона в мене на столі, доти мого життя...

Михайло.

Дивне... Нічого не розумію.

(Приглядається ближче.)

Ах, це ж ваше лице. Ні...

(Порівнює очима статую з лицем Ольги.)

Таки справді ваше лице! Який же ж це нахаба поважився такій безсоромній статуї дати ваше лице і це в добавку вам жертвувати її...
Що ж Остап на це?

Остап
(входить).

Олю, Олю, ходім!

(Ловить її за руки і тягне за собою.)

Ольга.

Пан Михайло...

Остап.

Добре, добре. Ходім. Ходім, бо може бути запізно.

Ольга.

Що з тобою? Що тобі сталося?

Остап.

Чуєш, ходім! Може бути запізно. Мати хвора, хвора. Ще хвилина-дві і може бути запізно. Сьома. Ходім, там ждуть нас. Був. Тут був, сказав мені, що мати останками дихає. Ходім, Олю. Я боюся, я страшно боюся.

Ольга.

Хто був? Що з тобою сталося? Я чула, що ти мав якогось гостя. Хто це був? Що він сказав тобі? Хто був тут?

Остап.

Але ж ніхто, ніхто! Ну, був, був. Чужий гість був, страшний гість. Сказав мені, що мама дуже хвора, смертельно хвора, що хвилини... Ні, ні, я не можу, не хочу ждати... Був і пішов і не вернувся, не відкликав... Ходи, ходи, Олю! Я так боюся, так боюся...

(Тягне її силоміць до дверей. Виходять обоє — він до краю зросписчений і наляканий, вона збентежена, занепокоєна. За ними пішов Михайло, який не знав ввесь час, що зробити з собою...)

ДРУГА ДІЯ

Остап

(лежить на софі й читає книжку).

Ольга

(сидить при вікні, дивиться перед себе).

Остап

(по довгій хвилині).

Ні, це неможливе!

(Кидає книжку й починає ходити по кімнаті.)

Ані читати, ані що робити. Так далі не може бути!

Ольга

(підходить до нього).

Остапе!

Остап.

Що?

Ольга.

Остапе.

Остап.

Ну, що?

Ольга.

Чого ж так байдужно?

(Мовчанка.)

Ольга.

От, і маю те щастя, яке ти обіцяв мені дати, от, і роскоші!

Остап.

Олю, Олюнечко, я дам тобі їх, дам, дам... Тільки тепер, ти знаєш мій настрій, я такий пригноблений, такий роздратований.

Ольга.

Пригноблений... роздратований... Значить — бідний, дуже бідний. Значить — не дала я тобі щастя, якого ти ждав, по яке руки простягав, до якого зітхав, за яким тужив, побивався.
Не дала... А замісць того ввела тебе у зачароване коло непевности, роздратування.

Остап

(мовчить і дивиться на неї).

Ольга.

Значить — правда! Не заперечуєш?... Остапе, Остапе!

Остап.

Олю, це минеться, це так... сьогодня, завтра... а післязавтра я випогоджу лице, буду веселий, щасливий.

Ольга.

Щасливий?

Остап.

Не так хотів я сказати. Щасливий я й сьогодня! Безмежно щасливий! Але, бачиш, мій не-

спокій. Я буду спокійний, прийду до рівноваги — оце я хотів сказати. Бо щасливий я й сьогодня. Дуже щасливий.

Ольга.

Коли б це правда! Коли б це була правда! Слова, слова і більш нічого. Мовиш: щасливий, а очі твої зовсім що ничого мені кажуть! Такі сумні, непевні.
Все зроби, все! Свари на мене, полай найгіршими словами, назви мене, як хочеш, із хати прожени — тільки не дивися так сумно на мене. Не мовчи, не мовчи, не зачиняй свого болю на дні душі! О, бо що ти дуже нещасливий, я знаю це! Із тим ти не заховаєшся! Я дуже добре знаю...

Остап.

Не знаєш ти, Олю, мене, моїх турбот!

Ольга.

Колись було инакше. Колись ти нахвалявся, що ми знаємо себе дуже добре, розуміємо себе.

Остап.

І сьогодня кажу те. Тільки одного ти не можеш зрозуміти: того несупокою мого, тої непевности.

Ольга.

В-одно, і в-одно, і в-одно...

(Мовчанка. Обоє думають свої думки.)

Поки ми ще не побралися, ти був сильний, як царь!

На мої сумніви відновідав ти такими палкими бесідами, обіцяв сотворити мені рай, якого ні одна жінка не зазнала, рай роскошів, чару, упоєння...

А де ж той рай?...

На мої побоювання потрясав ти гордо головою, стояв, як скала пишна, незворушена, ґранітна... А очі твої искрилися, як зорі... А голос твій — твердий, металевий... Така била з усієї твоєї постави, із очей, голосу, певність себе, відвага, могутня сила...

І хоч я вагалася, ти змушував мене вірити, поривав мене за собою, приковував мене до себе! Ти був царь, а я невольниця, рабиня твоя! Ти вів мене до пишного царства свого могутньою рукою!

А де ж те царство твоє? Де сила твоя? Де? де?...

Коли я мліла в твоїх обіймах, ти посміхався гордо, устами-словами обіцяв мені більше, ще більше!... Обіцяв любощами-коханням вчарувати мене, приспати, таємні кайдани наложити на мене і кайданами тими на смерть обмотати мене. А пестощами замучити і до

сну чарівного вколисати величніми піснями кохання...
Де ж пестоці ті, де ж тії любоці, де ж ті кохання пісні?

Остап.

Все, все дам тобі, Олю, дам! Нехай тільки зрівноважуся, нехай прийду до себе!
Ох, це страшне, це дуже страшне! Любити когось так, як я тебе люблю, і враз мучити його, відбірати в нього рожеві надії — усувати землю зпід ніг... Олю, це такі страждання...

Ольга.

А хто ж тобі каже страждати? Як би ти трохи сильніщий, як би ти мужчина був!

Остап.

Як би я трохи сильніщий...

(Мовчанка.)

Як би я мужчина був...

Ольга.

А так! так! так! Инакше би було! Добре було би нам! А то ти замучуєш себе дурницями і мене зза них кидаєш на страждання!

Остап.

Ти називаєш це „дурницями"?

Ольга.

Так! Ти здумав собі.

Остап.

Ти не розумієш того. Але мати така добра була для мене... А сьогодня непевність, що діється з нею...

Ольга.

Ах! Добре мені так! Добре мені так! Маю за своє. Іди, йди, покинь мене, йди там... Ну, чого ще при мені?

Остап.

Олю, не дратуй мене!

Ольга
(холодно).

Я ж тебе не раз питалася, що родина скаже?... Ти викручувався. „Мати прихильна — благословить"... А до родичів ти не завіз мене. Я, дурна, не догадувалася нічого. Аж до вчора я не знала ні про що.

А, знаєш, вчора, як ти сказав мені, що батько ворожо настроєний, що мати хвора через це, я трохи не провалилася під землю. Світ мені закрутився перед очима. Я почулася така слаба, така безсила... Я стратила відразу землю під ногами.

Я відреклася світу мрії, від слави відказалася для того, щоб дістати те, чого в мене не було,

щоб родину дістати — спокійне життя на лоні родини. І ось побачила всю правду. Побачила, як страшно мене обдурено.
Я трохи з розуму не збилася. Побачила усією роспаччю душі, що стратила свій світ і зрозуміла, що вже його не віднайду...
Що дала б я була за це, щоб міг вернутися мені мій давній світ!...
Але ти показався під ту хвилину сильний. Ти обіймив мене, дивився мені в очі, заклявсь, що проведеш мене своєю дужою рукою через життя, будеш для мене всим: і штукою й славою, родиною... І я повірила тобі.
Пощо, пощо я повірила? Щоб іще раз обдурити себе? Щоб іще зайвий раз розчаруватися?

Остап.

Олю, ти не розумієш мене. Не зрозумієш мене ніколи.
Те вічне дожидання, той неспокій, така непевність... Я хвилини не маю спокійної. Мені в-одно здається, що зараз, за хвилиночку настане щось, що зломить моє життя, що за хвилинку прийде хтось, хто вбє моє щастя, мені причуваються чиїсь кроки, вбачається тінь якась, я чую якісь слова жалібні, стогони, плачі...
Олю, я такий нещасливий, я такий бідний, такий страшно бідний! Мене ввели в бездонний вир непевности, страху, дожидання...

Мене напоєно отрутою затаєних страждань... Затроєно кожну хвилиночку мого життя! Я дуже нещасливий!
Ось і тепер мені здавалося... я непевний, чи й не правда, мені причулося, але ні, це дійсно так! Хтось рипнув.

(Біжить до дверей.)

Іде, стогне, чуєш, чуєш! Тут, тут, за дверми! Іде добити мене! Відібрати мені останок життя... вирвати душу в мене. Ах!

(Падає біля дверей. Потім підноситься легенько і лягає на софі.)

Ольга

(дивиться на нього сильно схвильована, далі починає плакати).

Остап

(зразу лежить байдужно. Коли плач Олі переходить у спазматичні вибухи зросяченої душі, він підходить до неї. Лагідно.)

Олю... Олю... Що тобі?... Олю...

Ольга

(отрясається).

Нічого.

Остап.

Що ж тобі було? Кажи, прошу тебе.

Ольга.

Нічого вже.

Остап.

Нічого. О, так в-одно мене збуваєш!

Ольга.

А що ж маю казати тобі! Нічого мені. От, дурна була. Але тепер уже нічого. Ну, чого ж дивишся так на мене? Кажу тобі, що минулося.

Я вже нича, вже сильна, не буду мучити тебе, не бажаю нічого від тебе. Я вже така, як і всі жінки. Я буду добра для тебе, добра.

Остап
(гірко).

Добра...

Ольга.

А чого ж ти хочеш більше? Любити тебе? Ні. Я така смішна із своєю любовю. Я любила тебе страшно, шалено... А ти такий поважний, такий сумний, холодний. Я смішна мусіла бути з своєю любовю, із своїми пестощами... Я горнулася до тебе, тулилася, а ти приймав усе те байдужно, тебе нудило це.

Але я не буду вже більш вимагати від тебе тепла, пестощів, любощів... Мені буде добре, коли ти не будеш сварити на мене. Я погоджуся з усим. Добре, що? Добре?

(По хвилині.)

Добре нам буде... добре... Правда? Ти будеш прихильний до мене, добрий для мене, не

будеш докоряти мене? А я вже більш не стану накидатися тобі. Не буду мучити тебе більше. Так, Остапку? Скажи...

Остап.

Бідна, Олюнечко. Ой, дуже бідна.

Ольга.

Ні, не бідна. Чого бідна? Коли ти добрий будеш для мене — мені вистарчить це. Я не хочу більше. Я думала, думала, що то може бути инакше. Але що ж!...
Я була недосвідчена фантастка. Вимріяла собі любов, дружину, подружнє життя, родину... Бажала здійснити свої мрії. А це тільки мрії. Але я викину їх з голови, вдовольнюся життям таким, як воно є. Чуєш, коханий?

(Хвилина мовчанки. Він тримає її рукою й дивиться їй в очі.)

Ольга.

Чого ж мовчиш? Ну, промов що до мене, промов...

(Знову мовчать обоє.)

Остап.

Твої очі знову зайшлися слізми.

Ольга.

Ні, ні...

(Починає плакати тихо).

Остап.

Олю, Олюню, заспокійся! Кохана, заспокійся.

Ольга.

Я вже, вже... Вже бачиш? Бачиш, що я вже спокійна?

Остап.

А чого ж ти плакала тепер? Скажи...

Ольга.

Нічого. Ет, дурниця.

Остап.

Все ж таки, чого...

Ольга.

Чуєш, дурниця. Жалко тільки, дуже жалко мені стало.

Остап.

За чим?

Ольга.

За тими мріями моїми! Що така дурна була!

Остап.

Олю, не жалуй ще за ними. Вони здійсняться. Не маєш чого побиватися. Все здійсниться.

Ольга.

Ні, ні, я не хочу вже. Я не жалую вже ні за чим. Але перед хвилиною так мене зда-

вило було за серце. Розпрощатися з усим, що дороге, що виплеляне в думках, у серці, у душі... так тяжко, Остапе.

(Вибухає плачем).

А могло бути инакше, могло! Коли б ти був трохи сердечніщий, трохи. Коли б ти дрібочку більш любив мене!...
А ти такий самолюб, такий холодний, — байдужий, так тобі це однаково, що я страждаю, що в мені рветься струна за струною, що душа моя завмірає... Я ввесь цей тиждень мучуся, а ти спокійний — тебе це не обходить!
Ой, не так то я думала пережити цей перший тиждень після нашого вінчання.

Остап.

І я не думав так. Але що ж зроблю, коли годі инакше.

Ольга.

Годі инакше?... Ні, ні, це ти винен, ти, ти! Як би ти був ліпший для мене, як би ти мене трохи любив, як би ти не був такий самолюб, що тільки про себе дбає, і не дивиться, що хтось страждає зза його вини, все було б инакше!

Остап.

Олю, чи ти була би инча на моєму місці?

Ольга.

Нича? Питаєшся ще? Мене світ увесь не цікавив би, я забула б за все. Знала би тільки, що тебе маю, про твоє щастя дбати повинна, більш ні про що!

Остап.

Балакаєш... Як би так тобі мати лежала на смертній постелі і ти звістки від неї не мала б і ти не була би инакша!

Ольга.

Так іди! Іди собі од мене! Не муч мене й себе! Я звільняю тебе од усіх обовязків. Не хочу, щоб через мене терпіла твоя мати.
Ой, чому ж я не знала цього давніще, перед вінчанням! Багато не було би того, що є сьогодня...
Але тепер іди! Противний ти мені! Дивитися на тебе не можу! Хробак мізерний, ганчірка!

Остап.

Ольго, навіть не жартуй так.

Ольга.

Грозиш мені? Не бійся! Я не жартую. Сьогодня виберуся з твоєї хати. Не хочу дивитися на твої страждання. Не хочу мучитися сама при тобі. Піду, не знатиму тебе — лекше

душі стане! А то дивитися, як ти розлазишся, киснеш! Бррр! Огидний!

(З насміхом).

Рай сотворю тобі! Проведу тебе сильною, могутньою рукою через життя! Устелю тобі світ роскошами, щастям...
А кисне, жиє, як той хробак у болоті, і вирватись не всилі! Волі у тебе за макове зерно нема! Рішучости, відваги до боротьби із примарами.
Піду, піду, не хочу дивитися на таке! Опротивіло мені життя з тобою! Як би мені довелося тут довше оставатись, я наложила би руку на себе! Від матері листу нема, і він дружині затроює найкращі дні, собі життя затроює.

Остап.

Ольго! Не доторкайся до того, що мене болить! Не доторкайся до моїх болючих ран! Лиши мою родину. Я не ввів тебе у неї, не дав тобі своєї родини, бо не міг! Але для мене вона все родиною. Я мушу шанувати її. Не можу дозволити ображати.

Ольга.

А я — не дружина тобі? Ти вирвав мене із світу, забрав з оточення мого, що родиною мені було. І обіцяв мені дати инчу родину. Себе й своє гніздо... Леліяв у моїх грудях

думку про власну родину. Про дружину... діточки... Я вже не та, що була. Не мала нікого на світі, а тепер...

Остап
(кидається до неї).

Ольго, Олю! Олюнечко! Дружино моя! Кохана моя! Забудь усе, забудь. Благаю тебе, Олю, благаю, на все в світі тебе заклинаю, на... колишню нашу любов... Бо ти не любиш мене тепер, не любиш... Яке це страшне...

Ольга
(байдужно).

Не люблю...

Остап.

Це не так? Правда? Кажи мені? Прошу тебе! Скажи, що ні!

Ольга.

Не можу. Я не вмію брехати. Навіть вмовити в себе любови не можу.

Остап.

Олю, лишися, не вбивай мене! Я буду инакший, я вже инакший! Я на рукахноситиму тебе. Перед хвилиною я уявив собі, що міг би лишитися сам і така страшна обхопила мене роспука, така шалена!... Ні, я не всилі оповісти тобі цього... Ольго! Ти мусиш остатися, не можеш покидати мене, не смієш. Я не пущу тебе.

Ольга
(мовчить).

Остап.

Олюню, моя єдина, кажи, пробачиш мені, забудеш? Що?... Прошу тебе, благаю...

Ольга.

Ні, не забуду. А хоч і пробачу тобі колп свою образу, то вже життя наше не буде таке, як могло було бути. Те, що було між нами, не вернеться ніколи. Я вже не та й ніколи така не буду... Я не люблю тебе навіть.

Остап.

Ненавидиш, гидишся мною?

Ольга.

Ненавидіти — ненавиджу. Але намагатимусь позбутися тієї ненависти. А гидитися тобою не можу, хоч би з огляду на колишню любов нашу, на тих скілька щасливо пережитих хвилин...

(Заходиться од плачу.)

Остап
(понуро).

Як це страшно почути таку гірку правду...

Ольга.

На жаль, правду.

Остап.

Не любиш мене? І серце твоє не навернеться ніколи до мене?

Ольга.

Ні. Ти не повинен навіть домагатися цього від мене!

(Довга хвилина мовчанки.)

Остап.

От і щастя!

(По хвилині.)

Яке ж буде наше життя далі?

Ольга.

Яке?... Ти й не запримітиш ніякої зміни. Будеш далі сумний, поважний, байдужий...

Остап

(нетерпляче).

А ти?...

Ольга.

Я?... Тобі це повинно бути теж байдуже!

Остап.

Олю! Що ти кажеш! Не знаєш, як я люблю тебе?...

Ольга.

Любиш? Ні. Не любиш мене. Я й не домагаюся од тебе любови, бо й я не люблю тебе вже також.

Остап.

І ти зможеш так жити?

Ольга.

А чому ж би ні! Споминами житиму й надією на майбутнє. А сподівання, що й я може буду колись любити, підтримає мене — вистарчить мені...

Остап

(кидається їй в обійми).

Олю, Олю, Олю...

Ольга.

Остапе, Остапе мій...

(Сідають проти себе і дивляться довго на себе.)

Остап

(встає, наближається до вікна, ходить попід вікна і двері).

Ольга.

Вже знов прислухаєшся?

Остап.

Якесь дивне прочуття... Ні! Це мусить скінчитися!

Ольга

(кидається до нього).

Остапе! Чого ти топчеш так наше життя? Чого руйнуєш щастя наше? Чого любов мою так зневажаєш?

Я ж люблю тебе дуже, так страшно люблю! Я тремчу на саму думку, що могла б перестати любити тебе! Яку ж вагу мало б тоді для мене життя, що ж тоді вязало б мене із світом?

А ти вбиваєш мене, ти доводиш мене до роспуки своїм поведенням, підсуваєш мені ріжні-преріжні здогади.

І так думала би, що не любов звела нас до купи, тільки якась звірська пристрасть із твого боку, завзяття, щоб побороти мій опір, запанувати мною... А коли дійшов до своєї мети, бачиш, що не маєш що більш робити зо мною, збайдужнів для мене! І розмова не складається тобі.

А тямиш ті наші мрії про якісь вищі стремління до краси, щастя. Ті наші розмови про штуку, красу... Тоді то ти спорив нераз зо мною, переконував мене... Коли б ти знав, як високо ти стояв тоді в моїх очах! Я дивилася на тебе, й очей не могла одвернути...

Остап.

Олю... А сьогодня... Чи думаєш, що я не був би вже такий? Жаль мені, дуже жалко мені, що ти бачиш мене инакшим! Я страшно упав у твоїх очах!

Ольга.

Вчора, коли ти почав зо мною бесіду, як давніще, я віджила. Думала, що ти заціка-

вився тими питаннями, які жили колись у твоїй душі, підеш далі в тому напрямку. І вже раділа… дурна! Раділа, бо думала, що ти пригадав собі на мене, уважаєш мене за гідну повірницю своїх думок… поглядів!… Дурна!

І коли ти висповідався передо мною із своєї журн — знову раділа. Знов думала: він уважає мене за гідну повірницю своїх клопотів. Уважає мене за дружину свою, з якою може ділитися щастям і журбою! І знову, дурна, перечислилась!

Ти ніби то поділився горем — а з своїх плечей не скинув його ані крихітки. І що ж мені з тих присяг любовних, із тих запевнень, що я товариш, приятель твій, твоя дружина, коли ти не уважаєш мене за гідну до того, щоб міг скинути на мене частину свого тягару!

(Хтось застукав.)

Остап
(біжить до дверей. Нервово).

Скину, скину, скину! Прошу!!

(Вибігає й вертається по хвилині з телеґрамою в руці.)

Ольга
(із жахом).

Що це?

Остап.

Вже скінчилося. Все скінчилося.

Ольга.

Що? Кажи ж бо!

Остап

(тремтить).

Пропало. Скінчилося.

(Розриває депешу. Читає:)

Мама сьогодня...

Ольга

(крикнула).

Умерла?

Остап

(падає безсилий на крісло. Тремтить на всьому тілі. Дивиться без виразу перед себе.)

ТРЕТЯ ДІЯ

Остап
(встає від столу).

Ох, як мені тісно.

Ольга
(кидає на стіл свою роботу).

Чого тобі тісно?

Остап.

Коли б я знав, чого!

Ольга.

Дивна ти людина, Остапе. Тісно йому... І чому ж не дбаєш про те, щоб зробити собі життя просторішим? Хто тебе стісняє? Я? На мене не оглядайся. Я вже тобі давно сказала: даю тобі повну волю.

Остап.

Ей, знаєш — ти мене не так розумієш, як треба. Я чую, що щось воно не так, як повинно бути, але не можу збагнути, в чому річ?

Ольга.

А я знаю. Тобі затісно у-двох зо мною.

Остап.

Олю, ти знову своє. Я тобі кажу ще раз, що ти мені вповні вистарчаєш до життя. Нічого мені не треба.

Ольга.

Ой, не так. В тебе инакші думки, инакші слова. Не так я собі уявляла наше життя.

Остап.

Зачинаєш стару пісеньку?

Ольга.

Ти її зачав. Чого тобі тісно? Живемо — я і ти — й виходить, що тобі таке наше життя тягаром лягло на душу. Чому ж не дивитися на речі так, як вони є, тільки страждати душею й боятися глянути правді в очі.

Остап.

Охохохохо! Наближається довгий зімовий вечір.

Ольга.

Чого зачіпаєш питання, коли не даси приглянутися до нього. Зараз перескакуєш на погоду. Іґнорувати себе не дозволю.

Остап.

Хто ж тебе іґнорує?

Ольга.

Ще й як мене іґноруєш! Чому не хочеш говорити зо мною на зачеплену тему?

Остап.

До чого договоримося? Ти зіритуєшся, вийдеш із себе, розплачешся, а я не маю сьогодня сили заспокоювати тебе.

Ольга.

Я вже вийшла із себе. Мною ніхто ніколи не помітував і ти не будеш. Питаюся, чому не хочеш розмовитися зо мною, як з людиною! За кого ти мене вважаєш?

Остап.

Олю, не іритуйся, прошу тебе!

Ольга.

Не заспокоюй мене! Я не дитина! Не треба мені цукорка! Питаюся, чому не хочеш зо мною поважно розмовитися? Негідна я, щоб ти балакав зо мною, як з рівною собі?

Остап.

Коли станеш підносити голос, не буду з тобою зовсім балакати.

Ольга.

Мусиш, мусиш зо мною розмовитися. Мусиш вислухати моїх жалів і дати мені відповідь.

Остап.

Скажу тобі одно: можемо спокійно розмовляти, то добалакаємося до чогось.

Ольга.

Не буду спокійно розмовляти, бо ти викинув мене з рівноваги. Питаюся тебе, чого тобі недостає, щоб був вдоволений?

Остап.

Не знаю.

Ольга.

Знаєш. Замало тобі до життя мого товариства. Це не диво. І мені твоє німе товариство не вистарчає. Обоє ми помилилися. Чого иншого шукали, а що иншого знайшли.
Але скажи мені — чому не хочеш згодитися на мою раду?
Ми мусимо піти своїми дорогами. Ти був громадський діяч — для тебе життям були збори, промови, реферати, орґанізація, читальні — без того ти не будеш уже жити.

Остап.

Ти знаєш, що ти сказала? Ти усвідомляєш собі всю вагу своїх слів, які ти так одним віддихом вимовила?
Збори, читальні, орґанізації, реферати — ти знаєш, як воно захоплює все життя людини?

Нехай я раз піду — вже не вирвуся з того виру. З одного берега кидати буде мене в другий і я вже пропав для себе, для тебе, для нашої хати. А що ж ти робитимеш тоді?

Ольга.

Те, що й тепер. Сидітиму й мовчатиму й дожидатимуся тебе.

Остап.

Не хочу я аж таким щастям тебе обдаровувати.

Ольга.

Краще тобі, щоб я сиділа біля тебе й мовчки сльози ковтала?

Остап.

Так не може бути, Олю. Мусимо якось инакше уладнати собі життя. Я дурницю сказав, а ти зараз причепилася до неї.

Ольга.

Ти не дурницю сказав. Ти сказав глибоку правду. І вона мене сильно досадно заболіла. Скажи мені, Остапе: чи не краще було б, щоб ти жив своїм життям, я своїм, а обоє мали б спільне пристановище, у якому сходились би по важкій цілоденній праці, щоб обмінятися своїми думками, провести скілька хвилин щасливо і набратися сил та енергії до нової праці?

Остап.

Як же ж ти уявляєш собі своє життя поза хатою?

Ольга.

Вертаю на сцену.

Остап.

Ніколи на це не дам своєї згоди.

Ольга.

Чому?

Остап.

Мені доволі було того, що дивився на тебе, як ти продаєш себе голодній товпі тоді, коли не мав права до тебе.
Як я нераз болів душею, як з театру втікав, коли бачив жадні очі звернені на тебе.

Ольга.

Цікавий ти собі!

Остап.

Нічого не було для мене цікавого. Було страшне страждання моєї душі.

Ольга.

Що я чую, Остапе!

Остап.

Ти сама того не знаєш, яку ти жадобу викликала у мужчин красою свого тіла! І коли я вже мав надію вирвати тебе з того позо-

рица, я страждав за кожну хвилину припізнення.

Ольга.

Я тебе не пізнаю. Чому ж я ніколи давніще не чула таких слів од тебе?

Остап.

Коли? Тоді, як я не міг нічого зарадити? Але тепер я не пущу тебе на позорище!

Ольга.

Слухаю й не вірю. Аж такі міщанські погляди?

Остап.

На жаль — аж такі міщанські.

Ольга.

Здається й твій батько не постидався б їх.

Остап.

Атавізм. Нема ради.

Ольга.

Ні, ти насміхаєшся з мене! Я не дозволю принижувати себе. Я людина, й хочу нею бути вповні. Я жила штукою, для штуки і мене ніхто не цікавив. Я не бачила ніколи нікого.

Остап.

То ти так дивишся на це. А в людей виходить инакше.

Ольга.

Остапе, доволі жартів. Це одинокий вихід з трудного становища. Ми обоє за сильні індивідуальности, за багато в нас життя, щоб мали замкнутися в чотирьох стінах і мовчки мучити себе. Ми мусимо піти своїми шляхами. І ти і я. Тільки так віднайдемо себе. Замісць терпіння, замісць муки, знайдемо у житті розвагу.

Остап.

Я ніколи не дам своєї згоди на те, щоб ти верталася на сцену.

(Хтось стукає.)

Прошу.

(Входить Михайло.)

Михайло.

Добрий вечір панству.

Остап і Ольга.

Добрий вечір.

Михайло.

Розуміється, ти в-одно в хаті! Не думаєш рушитися нікуди?

Остап.

Як бачиш, добре мені — й сижу.

Михайло.

Всяке добро може переїстися, як потонеш у ньому з головою.

Ольга.

Скажіть, скажіть йому ще й ви, пане Михайле, бо я йому в-одно це товчу. Може хоч вас послухає.

Михайло.

Я таки прийшов тебе витягнути між людей. Даємо концерт.

Остап.

Підемо обоє послухати. Це само собою розуміється. Коли ж той концерт?

Михайло.

За два тижні.

Остап.

Можна вже купити білєти?

Михайло.

Не в білєтах річ, не в білєтах! Ти мусиш промовляти на концерті. От що! Досить уже твого „сам на сам“ з гарною дружиною. Треба й для людей щось. Правда, пані?

Ольга.

Витягніть його, пане Михайле, бо я не маю сили розрухати його.

Михайло.

Не во гнів вам, пані: то ви так приспали його енерґію, що годі пізнати людину. То був

хлоп, як хлоп, на місці не міг всидіти, а тепер — баба!

Ольга.

Добре йому так…

Михайло.

Тут довкола нас кипить життя… а той чоловік щез із овиду. Як можна так. Оженився — ну! На всякого прийде лихо. Що ж великого? Одружився! Чи то один жениться? Як би так всякий, що одружиться, заперся, як оце ти, то до сто чортів нам женитися. Така нація, як ми, не сміє дозволяти собі на таку надроскіш самітного життя для себе. Така була діяльна людина, а такий став еґоїст.

Остап.

Уже скінчив? Скажи мені, чого ти хочеш од мене? Хожу до бюра, ні? Правда, що хожу? Роблю свою роботу? Вже, як хожу до бюра, то мушу робити. Чого ти ще жадаєш од мене? Жаль тобі, що сижу спокійно вдома? Колись і я розщибався, а тепер маю инакші обовязки.

Михайло.

Кожний із нас має своє бюро, чи яку инчу фахову роботу. І кожний, що ожениться, має такі самі обовязки. А ще крім того всякий

пильнує, щоб не занедбувати громадських обовязків.

Остап.

Ти будеш мене того вчити!

Михайло.

Я тільки пригадую тобі те, що ти призабув. Знаєш? Але... Остапе! Що будемо пусте балакати! Там дожидаються тебе. Збірайся і ходи. Пустите його, пані?

Ольга.

Я вас прошу — витягніть його трохи на світ. Розрухайте його.

Михайло.

Маєш дозвіл. Ходи.

Остап.

Куди?

Михайло.

На засідання концертового комітету.

Остап.

Лиши мене в спокою.

Ольга.

Остапе, йди, прошу тебе.

Остап.

Що я там маю робити?

Михайло

(бє лівою рукою в стіл).

Чуєш, маєш і мусиш взяти на себе обовязок сказати промову! Ходи на засідання комітету. Дізнаєшся там ближче про все. Ну, хутко, бо там уже ждуть на нас.

Остап

(мовчить).

Михайло.

Скажіть мені, пані! Що з цим чоловіком сталося? Я боявся, що він схоче жити, як давніще, буде вас занедбувати. А ви його так прикували до себе! Чоловіче! Пліснієш! Кажу тобі — пліснієш живцем! Ходи, Остапе!

Ольга

(підводить його за рамена).

Іди, Остапе! Не наводь сорому на мене. Ніхто не скаже, що ти не хочеш. Всякий буде на мене показувати пальцями.

Остап

(встає).

Ой, не хотів я, не хотів іти! Біду наводите на мою голову.

(Прощається з Ольгою й виходить.)

Ольга

(відводить їх до дверей і стає потім біля вікна. Чути її зітхання; тихцем втирає сльозу).

(Між тим стукають у двері; Ольга не чує й не відповідає. Двері отчиняються; входять: Поет і старий актор.)

Поет.

А то гарно! Ми стукаємо й нас не просять. Значить — непрохані гості! Га, га! Непрохані гості!

Ольга

(стрепенулася. Втерла хутко платком очі й звертається до гостей).

Панове стукали? Я не чула. Дуже вибачаюся. Прошу... прошу. Така тут слаба акустика...

Поет.

Га, га! Непрохані гості. Але не викинете нас! Не дамо себе викинути. Мусимо зорудувати діло.

Ольга.

Панове до Остапа? Нема його, на жаль, вдома.

Поет.

Га, га! До Остапа? Чого нам до Остапа? Ми до вас прийшли. Добре, що нема Остапа. Лекше піде діло.

Ольга

(збентежена).

До мене? Оба панове?

Поет.

Ви, пані, вже в страху? Не бійтеся! Не будемо робити заговору на ваш спокій, на ваше домашнє огнище!

Ольга.

Того я зовсім не боюся.

Старий актор.

Поете, не вдавай зуха! А то скажу, як ти стояв під порогом і боявся увійти.

Поет.

Плетеш дурниці! Не люблю пустих балачок. До діла! Ну, артисте, зачинай!

Старий актор.

Моя хата з краю. Хіба ж це моя драма?

Поет.

Ну, ну, не жартуй! Кажи, шкода часу.

Старий актор.

Я вже своє зробив: привів тебе сюди.

Ольга.

Чим можу панам служити? Може я допоможу вам лекше справитися?

Поет.

То він мене намовив. А тепер ховається за мої плечі... Негарно!

Ольга.

Аж боюся, щоб щось не було понад мої сили вислухати.

Поет.

Та ні, пані, то дурниця! Я написав драму. А оцей чоловік причепився до мене: ходи й ходи до пані Ольги. Вона одна справиться з ролею Оксани.

Ольга.

Eee! таке!... Нічо великого. Дрібничка. Але, на жаль, я не буду грати.

Старий актор.

Мені не відкажете, пані Олю. Раз, що поет понаписував дурниці...

Поет.

Ха, ха, ха! Дурниці...

Старий актор.

І треба доброї артистки, щоб зробити з того гарну річ — а з цим тільки ви зможете упоратися.

Ольга.

Пересада.

Старий актор.

А по-друге, по-друге... знаєте — все на світі плісніє, як не буде в користуванні.

Ольга.

Дякую за комплімент.

Поет.

Га, га, га! Чемний артист!

Старий актор.

З поетами пристаю від якогось часу...

Поет.

Я не казав тобі, що даремний труд? Пані Ольга давно вже пропала для нашого світу. Я добре бачив, як прощав її після вінчання. Мені казали — ні. А я казав і кажу: так! Згорів талант на вівтарі домашнього огнища! І вітер попіл по полі розвіяв.

Старий актор.

Поезію лиши собі на инчий час. А тепер прозова розмова: торг. Пані Олю, пані Олюню (не гнівайтеся що я по-давньому буду до вас звертатися) дайте намовити себе. Поет казав, що перо зломить, як побачить, що змарнувався талант. Дрантивеньке то перо, але, як забудеться і вихопиться творцеві з рук, таки часом це щось з того можна би зробити. Читай, поете, хоч одну сцену. Ту, знаєш, прощання Оксани з хатою.

Ольга.

Прошу, прошу, читайте! Але то вам ніщо не поможе! Я — хотіла теж сказати: зломила перо! Але пера не мала:

Поет.

Присмалили собі до жару домашнього огнища крила! О, бачите, можна й вам підповісти!

Ольга.

Нехай, що присмалила крила!

Поет
(показує на статую).

Не думав я, що вона попаде в вас у таке забуття!

Ольга.

Навпаки: ця статуя — спомин найкращих хвилин моєї молодости. Я дуже дорожу нею.

Поет.

Не видно. Втратила вона свій вплив на вас. Я думав — вона нагадуватиме вам в-одно, що вам не вільно відмовитися од краси своєї молодости. Я певен був, що ця богиня штуки піддержуватиме у вас той вогонь, що жеврів у вашому серці. Як можна було так помилитися?

Ольга.

Не знаємо, коли ми помиляємося.

Поет.

Справді? Я вже зовсім не знаю, що думати.

Старий актор.

Пусте! Читай, поете!

Поет

(шукає в листках паперу).

Оксана прощається із хатою, хоче віднайти себе:

Несила вже мені мовчати. Досить страждань, досить терпіння! Життя своє я в жертву дала тобі і дітям. Всю себе я продала вам! Яка ж заплата? Ти, мов волом, орав ввесь вік свій моїми нервами.

Надармо я ждала слів признання, дармо! Людини навіть ти не бачив у тій, що так тобі служила. Чуття мого пошанувати не вмів. Приймав мою ти працю, як платну наймички повинність.

А як душа моя страждала, як ниділа у тих кайданах, подружнього життя, ти бачив?

Чи хоч на мить ти призадумавсь, що тліла божа искра в мені, яка вела мене на инчий шлях?

Ту искру ти задавив.

Всю славу, почести, всі лаври, що їх мені життя давало, я кинула тобі під ноги. Од них для тебе відказалась. Яка ж гірка була заплата!...

А далі:

Я хочу жити, жити хочу!

Життя в мені кипить огнене. Я мушу крила розпростати до лету дужого, сильного, до лету бистрого! В останнє з долею поміряюся: хто дужчий з нас? Хто переможцем вийде?... Вірю в силу свою, я вірю в те, що доля мене не стопче! Я наздогоню останком сил усе, що пропустила.

Свою перед життям провину обмию чистою сльозою, що з глибини мого серця сплине хрустальна, неповинна.

Розпущу силу свого слова на чорні думи всіх нещасних, розточу чари свого духа на рани глибокі страждальців...

Або... покочуся у пропасть, пірву розбільним зойком струни нещасного життя свого. До-строю кінцеві акорди до тону цілого життя!

(Перестає читати. Настає глибока, вимовна мовчанка.)

Ольга.

Звичайна жіноча доля.

Поет.

Якою я хотів би кріпити силу тих, що здаються за скоро! Хотів би накликати жінку, щоб не ставала невольницею уроєного обовязку, щоб стреміла до задержання своєї людської гідности.

Ольга.

Одним словом заступаєтеся за свободу жінки, торощите кайдани подружжя.

Поет.

Дуже добре мене розумієте, пані.

Ольга.

Я не про те. Я рада б знати, яку ви волю даєте своїй дружині?

Поет.

Повну свободу.

Ольга.

Без обмежень?

Поет.

Без найменчих обмежень. Розуміється, о скільки не схоче надуживати.

Ольга.

Може виїхати на цілі місяці від вас і не журитися, що з вами діється?

Поет.

Цього вона не зробить...

Ольга.

Чому?

Поет.

Годі ж лишати хату без опіки.

Ольга.

Ага! Розумію вас. Даєте дружині волю зварити вам, що ви найліпше любите, купити

вам білизну, в якій вам найлюбіще ходити, покласти вам у хаті квіти, яких пахощі вам наймиліщі. Розумію: даєте дружині волю робити все те, що вам солодитиме ваше життя!

Поет.

На це ж я й женився.

Старий актор.

Не мав би на кім робити студій до драми.

Ольга.

Бідна Оксана... Даєте слово, що ваша дружина буде на виставі вашої драми?

Поет.

Розуміється. Це ж мій найсимпатичніщий критик. Моїй дружині все подобається, що я напишу.

Ольга.

Я буду грати. Я покажу вашій дружині, яка то правда вашого життя. Я покажу їй шлях, яким іде людина свобідна.

Поет.

Я переконаний, що пані гратимуть те, що я написав.

Ольга.

Страх на вас напав? Не бійтеся, слова не зміню з того, що ви написали. Але то вся річ

у тому, як вискажеш яке слово! З комедії зробиш траґедію, з траґедії фарсу — залежить усе від гри.

Старий актор.

Поети теж злітають у вічність, і попадають у недалечке багно.

Поет.

Артисте непорочний!

Ольга.

Ідея вашої драми варта того, щоб вложити, в неї всю силу своєї душі. Розкрити всякій жінці очі на її правдиву ролю:
Можеш зварити, що мені найбільш смакує. Немає в тебе сили, енерґії, настрою? Це ж не підходить під розгляд... Обовязок! А як прийду до хати і стану працювати, дозволяю тобі мовчати і не перебивати мене в роботі. Правда?

Поет.

Берете, пані, траґічно життя.

Ольга.

Даю пояснення до вашої драми.

Старий актор.

Добре йому! Ніхто йому не сказав іще такої правди!

Ольга.

То ще не вся правда! Ще недоспівана пісня. Минуть роки такого життя. І що ж? В одного буде почуття щасливо проведеного життя, вдовілля з праці, слава, полишиться на віки память по людині, а в другого будуть зруйновані сили, й гірке зрозуміння змарнованого віку, зівяле тіло, і порожнеча в душі.
Так, я буду грати, всю силу вложу в вашу драму, вашій дружині в осторогу й собі.

Старий актор.

Собі?

Ольга.

А що ж мене жде кращого, ніж усяку жінку?

Поет.

Вам, пані, може кожна жінка тільки завидувати.

Ольга.

І буде завидувати! Мусить завидувати! Як не чого, то відваги до боротьби з супротивностями життя. Так, я жити хочу, життя в мені кипить огненне, я мушу крила розпростати до лету дужого, сильного!

Поет.

У вас, пані, чудова память!

Ольга.

Як то ви сказали? В останнє поміряюсь з судьбою? Оце наше нещастя, що в нас, жінок, зриваються до лету крила — запізно. До останнього лету. І тоді, замісць побуяти у ширині, замісць розмаху дужого до життя набрати, треба котитися у пропасть, кінцевий акорд достроювати треба до зойку цілого життя.

Старий актор.

Не вам ще пісню цю співати, пані Олю.

Ольга.

Запізно відкриваються в нас очі. І стає тоді перед нами в повній наготі вся нікчемність нашого життя. Тоді почуваємо, як гарно можна було квітами встелити собі життя, а як безжалісно його натикано бодяччям!

Поет.

А діти — вся надія матері!

Ольга.

Невже ж у вас такий практичний погляд на життя! А що значить та сила вислову, те ясне око в драмі?

Поет.

Який у вас гризький настрій!

Ольга.

Аналіза поезії й прози життя. Але то нічо. Не журіться. Я не вражу вас, пане! Грати не буду.

Поет.

Що пані кажуть?

Старий актор.

Пані Олю! Невже ж?

Поет.

Пані хотіли б відказатися?

Ольга.

Я хотіла зробити вам і собі малу приємність. Побалакали ми собі на тему вашої драми. Але грати я не можу. Я ж така жінка, як і инчі. Обовязки, приковують мене до хати, родинного життя.

Поет.

Пані жартують.

Ольга.

Я досі жартувала. Тепер говорю поважно. Дозволите, панове, чаю?

(Йде до дверей.)

Катерино! Подай чай.

Поет
(до актора).

Що буде?

Ольга.

Чай, варення, пиріжки.

Поет.

Ви страшно безсердечні.

Ольга.

Жінка свого часу. Прошу, сідайте, панове.

(Заходиться накрити стіл.)

(В хаті починає смеркати.)

Поет.

Пані вибачать — я мушу попрощатися. Артисте, рятуй мою драму.

(Дивиться на годинник.)

О, дуже пізна година!

Ольга.

Чекає вас добродійка з чаєм?

Поет.

Що? Сантименти?

Ольга.

Ах, правда, ви тільки в драмі маєте ясне око на життя.

Поет.

Пані дуже не ласкаві для мене сьогодня. Дозволите, що попрощаюся?

(Прощається.)

Ольга
(до актора).

А ви куди кваnитеся? Вас уже ніхто не дожидається.

Старий актор.

Як ви, пані, знаєте людей!

Ольга.

Хто ж би не знав панів поетів!

Поет
(від дверей).

Щастя, що ви не моя дружина.

Ольга.

Тааак?

Поет.

Моя жінка не така догадлива!

(Ще раз прощається й відходить.)

Ольга.

Сідайте, пане. Побалакаємо.

(Дівчина вносить чай.)

Старий актор.

Чому не хочете, Олю, грати?

Ольга.

Не можу.

Старий актор.

Ааа, коли вже не можете, то… вітаю…

Ольга.

Поганий ви! Як раз помиляєтеся.

Старий актор.

Невже ж? Так лихо справуєтеся?

Ольга.

Лишіть мене, бо буду плакати.

Старий актор.

Чому ж не хочете грати?

(Немає відповіди.)

(В хаті стає зовсім темно. Ольга сидить коло вікна, старий актор біля столу. Хвилинку мовчать.)

Ольга

(зачинає оповідати слабим дитячим голосом).

Жила та була собі лісова царівна донька цариці гір і царя лісів. Буяла по скельних верхах, по диких пущах, по зелених лісах. І там її душа виспівувала свою чарівну пісню.

І заслухалися в ту пісню дикі верхи, скелисті вертепи, заслухалися в неї відвічні дерева й під тони співу душі царівни стрепетали своїми листками й достроювалися

в гармонійний акорд. А від шуму листя дерев і під згуки дикої музики полонинських вітрів — багатіла душа царівни, росла й дужчала-кріпшала пісня її душі.

Заслухалися в ту пісню крісlaторогі олені й лідизні, мохом покриті ведмеді, любимці царя лісів і цариці верхів та полонин. І вони теж звеличували чарівну пісню звуками признання.

Заслухалися в тони тієї пісні полонинські вівці, й тоді всією отарою переставали зривати пахучі трави, підіймали голови і слухали... слухали... Тоді й ватаг зіпреться на свою довжезну палицю, а душа його летить світами й безмежну тугу виповідає...

Старий актор.

І заслухався раз на своїй життєвій мандрівці у ту пісню царевич піль і нив, син царя долів і цариці низин. І заслухався в пісню ту чарівну всією жадобою своєї душі, всією тугою молодечого серця.

Не бачив царівни, чув тільки її голос, не питав, хто вона, заспокоював тільки тугу свою серця.

І не счувся, як почало крівавитися молоде серце, як розкрилася глибока рана. Тепер уже не міг вдержатися на своїх долах. Як тільки починала крівавитися рана його серця, він злітав на верхи гір, в царство лісів і по-

лонин і там чарівні тони пісні лісової царівни загоювали глибоку його рану.

Ольга.

І він доти забігав, доти залітив, доти благав царівну, жерелом життя своєго її величав, ліком на зранене серце її називав, тугою своєго серця її оспівував, доки лісова царівна не вмовила в себе переконання, що не тут, на верхах гір, самітно їй блукати — там на низини їй зійти, куди кличе її доля.

Старий актор.

І зійшла на низини. І душа її далі співала чарівну верховинську пісню.
Але не чули її тут ані ліси, ані верхи, ні могутні мешканці лісів та полонин.
Не слухав і не чув її також царенко долів і низин.
Він пірнув душею в низинне життя — і пісня жительки гір не достроювалась до його стремлінь, до його бажань-змагань…
Сиділа самітна царівна й спершу співала для себе, потім отямилася, побачила свою самоту і замовкла. І тільки німу тугу свого серця посилала на далекі верховини.

(Грубо.)

Аж почув її цап і відчув її тугу, зрозумів болі і розірвав крiваву рану її серця…

Ольга.

Це щастя, що почув її хтось, що не дав їй замовкнути навіки! Вона не дасть себе здавити, замучити, приборкати!
Вона ірве кайдани неволі, покине плоскі, мертві низини, злетить на свої веселі, гамірні верхи, де її пісню розуміє і ліс і ґрунь і дикий вертеп, де кожна квітка, кожна комашка, всякий листочок дріжить під тони її пісні. Вона там оживе і вже ніяка сила не стягне її на ті низи, де так скучно, так глухо, так німо, мертво...

Старий актор.

Чи це єдиний вихід для царівни?

Ольга.

Ходила понад річку і шукала надбережної кручі. І знайшла високу кручу, а у стіп скель бездонну тоню. Коли не піде шляхом на гори, то заведе її доля на скельну кручу і в бездонну тоню.

Старий актор.

Втікай, втікай, царівно, на верхи.

Ольга.

Я буду грати в драмі поета. Буду грати. Іду, іду до вас, що життям моїм стали! Співатиму вам далі свої вольні пісні. Ви мене одні піддержите в життті.

Іди, друже, йди, я мушу боржій приготовитися.

(Світить лямпу.)

Старий актор
(збентежений).

Що я наробив, що я накоїв! Олю! Прошу добре надуматися.

Ольга.

Я думаю не від сьогодня.

Старий актор.

Не знаю...

(Прощається і виходить.)

Ольга.
(до дверей).

Катерино! Іди поклич мені повозку!

(Починає виймати з шафів свій одяг, білизну, складати все те до валіз. Великий нелад у хаті. Скілька разів вибухає плачем, але зараз запановує над своїм зворушенням. Аж ось її погляд спиняється на статуї. Вона підбігає до неї, складає перед нею руки.)

Ольга
(до статуї).

Візьму, візьму, не забуду. Ти радуєшся. В очах твоїх искриться огонь надії, блищить роскоші жар? Підем, підем, куди нас кличе доля. Ти тут така була самітня! Забула я зовсім за тебе і гірко так тому мені було.

Остап
(входить і розглядається по хаті. Не може зрозуміти, що діється).

Ольга
(замліла з статуєю в руках).

Остап.
Що це таке? До прання лагодиш білизну?

Ольга.
Ха, ха, ха! Га, га! Який ти тверезий, який спокійний, який певний себе! Не буду я тобі вже більше до прання лагодити твоєї білизни. Вистарчить наймичка тобі.

Остап.
Не розумію.

Ольга.
Чого ти прийшов так зараня? Не краще, щоб прийшов і застав уже все, як слід. Не було б непотрібної розмови, прохання, відмови і сліз, не було б прощання...

Остап.
Що це значить, Олю?

Дівчина
(входить).
Прошу пані, повозка вже чекає.

Ольга.

Нехай зажде.

Дівчина.

Є що винести? — питається.

Ольга.

Нехай чекає. Покличу. Йди!

Дівчина
(виходить).

Остап.

Невже ж ти хочеш вбити мене, Олю! Ти щось лихе задумала?

Ольга.

Нічого лихого. Іду, куди мене душа кличе.

Остап.

Олюню! І ти б могла покинути мене? Ти мала б серце мене полишити? Мене, що душу би віддав для тебе, що все життя приніс би тобі в жертву? Чи призадумалась над цим, що з хвилею, як тебе втрачу, сам перестану жити?

Ольга
(дивиться на нього).

Остапе, що ти говориш?

Остап.

Кажу я те, що зроблю. Над берегом річки є така круча, з якої повороту вже нема для

таких, як я. Коли тебе не стане в моїй хаті — мій шлях на кручу.

Ольга.

Ти знаєш її?

Остап.

А ти хіба її знаєш? Ти хіба була там?

Ольга.

Не раз, не двічи. І все в останню мить заблиснуть мені в тоні твої очі, такі сумні, такі жалібні, й я переможу в-одно свій біль, свою роспуку.

Остап

(кидається до неї, хоче пригорнутися.)

Олю!

Ольга

(тримає між собою і ним статую в руках.)

Остап.

Олю! Постав її! Олю!

(Коли вона не відкладає статуї, Остап падає на коліна, кидається їй до ніг, обіймає їх.)

Олю! Життя моє! Світе мій! Таке я щастя тобі дав, що ти аж там ходила! Олюню, вислухай мене! Ти мусиш тут остатися. Ми мусимо знайти правдивий шлях!

Ольга.

Ні. Не знайдем!

Остап.

Мусимо знайти! Знайдем! Ми заблукалися обоє! Не змогли потрапити на путь! Це тільки помилка! Це епізод — страшний, розбільний, але не безнадійний. Олюню! Клянуся тобі. Шукатиму способу на инче життя. Повір і оставайся! Не доводи мене до роспуки. А вийдеш з моеї хати, я першим кроком на ту кручу й у тоню.

Ольга

(кидається до нього з риданням).

Ти не підеш туди, Остапе!

(Між тим статуя випадає їй із рук і розбивається.)

Остап.

Ах, це що? Розбилася! Яке нещастя!...

Ольга

(спокійно).

Розбилися останні споминн мого минулого. Тепер мушу вже шукати инчого шляху в життi!...

Остап

(пригортає її).

Знайдем, знайдем! Я поведу тебе до зір! До щастя!

Перше видання в Ярославі 1901 р.
Друге видання у Відні 1919—1920 р.

Накладом
„ЛІТЕРАТУРНОГО ІНСТИТУТА“
вийшли оці писання
АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО:

АРТИСТКА
драма в трьох діях (друге видання)

★

ОРЛИ
комедія в чотирьох діях (друге видання)

★

ТРІВОГА
драма в трьох діях (друге видання)

★

ІРЕНА ОЛЕНСЬКА
і инчі оповідання

★

БУДЕННІЙ ХЛІБ
оповідання з життя

★

ПЕРЕМОГА
повість наших днів: І Як промовить земля
II Як пригорне земля

★

